

معاونت آموزشی و پژوهشی
مدیریت امور پژوهشی و فناوری

عنوان طرح پژوهشی

بازنمایی منظر و معماری بومی در طراحی های سهراب سپهری

(رویکردی پدیدارشناسانه)

مجری طرح

دکتر علی اسدپور

فروردین ۱۳۹۹

چکیده

سهراب سپهری (۱۳۰۷-۱۳۵۹) از جمله شاعران بحث‌برانگیز ایران بوده است. آثار زیادی پیرامون زندگی و شعر او نوشته شده است. یکی از مهم‌ترین وجوه در تحلیل آثار او، تعلق وی به مکتب رمانتیک‌گرایی در ادبیات ایران است که این موضوع پرداختن به نگاه او به منظر و معماری بومی به‌ویژه معماری و منظر روستایی مناطق حاشیة کویری را مهم و ارزشمند می‌نماید. مجموعه متنوعی از طراحی‌ها و نقاشی‌ها او از این میراث برجای مانده است که هر یک در جای خود ارزش مطالعه و بررسی را دارند. با این حال، طراحی‌های او کمتر مورد توجه منتقدان هنری بوده است. در این پژوهش مجموعه‌ای از طراحی‌های سهراب سپهری در واپسین سال‌های حیات وی انتخاب شده‌اند. این طراحی‌ها شامل ۱۴۵ طرح هستند که طی سال‌های ۵۸-۱۳۵۶ از مناظر گوناگون تهیه شده‌اند. با استفاده از پدیدارشناسی غیر سوپوزکتیو و نگاهی هرمنوتیک، فرآیندی سه مرحله‌ای شامل «تحویل پدیدارشناسانه»، «افق‌سازی» و «یافتن اشکال ساختاری» برای خوانش این آثار اتخاذ شده است. همچنین مدلی برای خوانش اثر هنری پیشنهاد شده که بر مفاهیم اولیه پدیدارشناسی و به‌ویژه پدیدارشناسی مکان پایه‌گذاری شده است. نتایج نشان می‌دهند که اجزای سازنده منظر و معماری بومی در تجربه زیسته سهراب شامل «کوه»، «درخت» و «معماری» هستند. عناصر دیگری همچون پوشش‌های گیاهی (بوته‌ها) و سنگ‌ها نیز در این میان به‌عنوان عناصر فرعی دیده می‌شوند که در مرتبه بعدی قرار دارند. مسیر یا جوی آب نیز عنصر دیگری است که در طرح‌های سهراب قابل مشاهده هستند. خوانش این عناصر در طرح‌ها شامل «موقعیت»، «وضعیت» و «جزئیات» هستند. تحلیل این عناصر نشان دادند که ساختار غالب در بازنمایی منظر طبیعی در این طرح‌ها شامل ترکیب‌بندی کوه‌ها و تپه‌ها به صورت قطر راست است. درختان در بیشتر موارد به صورت توده‌ای و با جزئیات ترسیم شده‌اند و در میان‌زمینه جای گرفته‌اند. سنگ‌ها بیشتر وضعیتی گروهی دارند و در پیش‌زمینه با جزئیات اندکی رسم شده‌اند. منظر در طراحی‌های مورد بررسی از سهراب در «سطح میانی» مورد توجه است و منظر کلان به‌ندرت ترسیم شده است. تحلیل ساختار مکان در آثار مورد بررسی نشان می‌دهد که منظر بومی بازنمایی شده در این آثار، نوعی «چشم‌انداز درهم‌بافته و مرکب» است. «آبادی» و «خانه» دو گونه معماری بازنمایی شده هستند که مرزهای میان خود و درختان را مبهم جلوه می‌دهند. «سیمای بام» با انحنای خود مرز میان آسمان و بنا را ساخته است و دیوارها با روزن‌هایشان درون را با بیرون مرتبط می‌نموده‌اند و کنترل می‌کردند. درعین حال نوعی پیوستگی میان درون و بیرون نیز وجود دارد. سه لایه گوناگون تودرتو در طراحی‌های سهراب سپهری شکل گرفته است. درونی‌ترین لایه، لایه انسان‌ساخت معماری است، لایه میانی درختان توده‌ای هستند و لایه بیرونی، کوه‌ها و تپه‌ها را شامل می‌شود. طراح/ ناظر همیشه در لایه بیرونی جای داده است و به این ترتیب مفهوم «اینجا» و «آنجا» شکل گرفته است. مدل‌های گرافیکی ترسیم‌شده، یافته‌ها را نمایش می‌دهند.

واژگان کلیدی: سهراب سپهری، ساختار مکان، معماری بومی، سیمای بام، درخت

فهرست مطالب

فصل اول: طرح تحقیق.....	۱
۱-۱. مقدمه.....	۱
۱-۲. مسئله و اهداف طرح.....	۲
۱-۳. ضرورت و اهمیت طرح.....	۳
۱-۴. پرسش‌ها و فرضیه‌های طرح.....	۳
۱-۵. پیشینه پژوهش.....	۴
۱-۶. قیود و محدودیت‌های طرح.....	۴
فصل دوم: چارچوب نظری و ادبیات پژوهش.....	۵
۱-۲. مقدمه.....	۵
۲-۲. مفهوم «بوم» و «معماری بومی».....	۶
۱-۲-۲. تعاریف معماری بومی.....	۱۰
۲-۲-۲. کیفیت‌های معماری بومی.....	۱۳
۳-۲-۲. ویژگی‌های معماری بومی در تقسیمات اقلیمی ایران.....	۱۴
۳-۲. گونه‌شناسی نگرش‌ها نسبت به معماری بومی.....	۱۶
۱-۳-۲. معماری بومی به مثابه ابژه زیبایی‌شناسی.....	۱۷
۲-۳-۲. معماری بومی به مثابه پدیده‌ای زیست‌شناختی.....	۱۷
۴-۳-۲. معماری بومی به مثابه واقعیتی مادی- فیزیکی.....	۱۸
۵-۳-۲. معماری بومی به مثابه واقعیتی جامعه‌شناختی.....	۱۸
۶-۳-۲. معماری بومی به مثابه پدیده‌ای مردم‌شناختی.....	۱۹
۷-۲. از معماری بومی به سوی «باغ بومی».....	۲۰
۸-۲. «منظر بومی» و ماهیت آن.....	۲۲
۱-۸-۲. منظر بومی و دوالیته‌های منظر.....	۲۳
۲-۸-۲. منظر بومی؛ تلفیق ساختارهای اکولوژیکی و انسانی.....	۲۴
۳-۸-۲. منظر بومی - منظر روزمره؛ از روستا به شهر معاصر.....	۲۴
۹-۲. جریان‌های زیبایی‌شناسی منظر (رمانتیک و پیکچرسک).....	۲۶
۱۰-۲. جمع‌بندی.....	۳۰
فصل سوم: روش و فرآیند پژوهش.....	۳۲
۱-۳. مقدمه.....	۳۲
۲-۳. مفهوم پدیده و جریان‌های پدیدارشناسی در فلسفه.....	۳۲
۱-۲-۳. پدیدارشناسی شناخت‌شناسانه.....	۳۴
۲-۲-۳. پدیدارشناسی هستی‌شناسانه.....	۳۶

۳۸	۳-۳. پدیدارشناسی در معماری
۳۹	۴-۳. پدیدارشناسی مکان: فضای زیسته (چشم‌انداز (منظر) و سکونتگاه)
۳۹	۳-۴-۱. تحلیل ساختار مکان
۴۲	۳-۴-۲. مؤلفه‌های تحلیل فضا از دیدگاه پدیدارشناسی
۴۵	۳-۴-۳. مؤلفه‌های تحلیل کارکتر از دیدگاه پدیدارشناسی
۴۶	۳-۵. مدل پیشنهادی ساختار مکان در تحلیل منظر و معماری بومی
۴۷	۳-۶. روش‌شناسی پژوهش‌های پدیدارشناسانه
۵۰	۳-۷. «دست‌نگاره» به‌مثابه داده در پژوهش‌های پدیدارشناختی هرمنوتیک هنر
۵۳	۳-۸. روش پیشنهادی برای پدیدارشناسی هرمنوتیک مکان در آثار هنری تجسمی
۵۳	۳-۹. اعتبار روش پیشنهادی (قوت‌ها و محدودیت‌ها)
۵۴	۳-۱۰. جمع‌بندی
۵۵	فصل چهارم: بحث و تحلیل یافته‌های پژوهش
۵۵	۴-۱. مقدمه
۵۷	۴-۲. معیارهای انتخاب آثار جهت بررسی
۶۱	۴-۳. خوانش طراحی‌های سهراب سپهری
۶۱	۴-۳-۱. منظر بومی در طراحی‌های موردبررسی
۶۸	۴-۳-۲. معماری بومی در طراحی‌های موردبررسی
۷۳	۴-۴. تحلیل ساختار بازنمایی منظر و معماری بومی در طراحی‌های موردبررسی
۷۶	۴-۵. تحلیل ساختار مکان در طراحی‌های سهراب سپهری
۷۹	۴-۶. جمع‌بندی
۸۰	فصل پنجم: نتیجه‌گیری
۸۴	منابع
۹۲	پیوست: تحلیل‌های گرافیکی طراحی‌های موردبررسی

فهرست تصاویر

- تصویر ۱-۲: فرایند زایشی در روش طراحی بومی (Domer, 1989, p. 51)..... ۱۰
- تصویر ۲-۲: خانه‌های سازمانی کارکنان پالایشگاه نفت فیلیپس، تگزاس (Groth, 1999, p. 446)..... ۱۱
- تصویر ۳-۲: دو نمونه از معماری بومی مخازن نگهداری غلات (کوتی) در گیلان (نگارنده، ۱۳۹۷)..... ۱۵
- تصویر ۴-۲: نمونه‌ای از تصاویر کتاب معماری بدون معمار رادوفسکی؛ سمت راست: برج‌های دفاعی خانوادگی در بلونیا (ایتالیا) و سمت چپ: کبوتر خانه‌های لنجان در نزدیکی اصفهان (Rudofsky & Museum of Modern Art (New York, 1987, pp. 61, 102)..... ۱۷
- تصویر ۵-۲: زنی با دو کودک در مقابل خانه‌ای گلین و محقر در داکوتای جنوبی (Bernstein & Torma, 1991, p. 65)..... ۱۹
- تصویر ۶-۲: باغ بومی در پیوند با کلبه در شمال نروژ ۱۹۳۵ (Hage, 2011, p. 214)..... ۲۱
- تصویر ۷-۲: گونه‌های باغ‌های بومی در مجاورت خانه‌های بومی نروژ (Hage, 2011, p. 209)..... ۲۲
- تصویر ۸-۲: سپیده‌دم اثر کلاود لورین (۱۶۴۶-۴۷)..... ۲۷
- تصویر ۹-۲: منظر شبانی اثر نیکولاس پوسین (۱۶۵۰-۵۱)..... ۲۷
- تصویر ۱۰-۲: منظر زمستانی با اسکیت‌بازان بر روی یخ، اثر هندریک آورکمپ (۱۶۰۸)..... ۲۸
- تصویر ۱۱-۲: بازار بزرگ در هارلم و کلیسای سنت باؤ (۱۶۹۶) اثر Gerrit Adriaenszoon Berckheyde..... ۲۸
- تصویر ۱-۴: نمونه‌ای طراحی‌های سهراب سپهری در دفتر طراحی (سپهری، ۱۳۷۱، ص ۱۹۴)..... ۵۸
- تصویر ۲-۴: نمونه‌ای طراحی‌های سهراب سپهری بر روی برگه‌های یادداشت (سپهری، ۱۳۷۱، ص ۱۹۷)..... ۵۹
- تصویر ۳-۴: نمونه‌ای از طرح‌های سهراب و تابلوی نقاشی ناظر بر آن با تکنیک آبرنگ روی کاغذ ۵۰ × ۶۵ سانتیمتر (سپهری، ۱۳۷۱، صص ۵۰ و ۱۵۴)..... ۶۰
- تصویر ۴-۴: نمونه‌ای از معدود نمونه‌های حضور هم‌زمان درختان به صورت منفرد، گروهی و توده‌ای در طرح‌های سهراب سپهری (سپهری، ۱۳۷۱، ص ۱۴۴)..... ۶۵
- تصویر ۵-۴: نمونه‌ای از ترسیم درخت به صورت منفرد در میان زمینه طرحی از سهراب سپهری (سپهری، ۱۳۷۱، ص ۱۶۳)..... ۶۵
- تصویر ۶-۴: نمونه‌ای از درختان به صورت جمعی (توده‌ای یا گروهی) در پیش و میان زمینه (سهراب، ۱۳۷۱، ص ۱۴۴)..... ۶۵
- تصویر ۷-۴: نمونه‌هایی از ترسیم سنگ‌ها در پیش زمینه (سپهری، ۱۳۷۱، صص ۱۴۳ و ۱۷۳)..... ۶۸
- تصویر ۸-۴: نمونه‌هایی از ترسیم بناها به صورت توده‌ای در پیش زمینه و میان زمینه (سپهری، ۱۳۷۱، صص ۱۷۵ و ۱۸۲)..... ۷۰
- تصویر ۹-۴: نمونه‌ای از بازنمایی سیمای بام در طرحی از سهراب سپهری (سپهری، ۱۳۷۱، ص ۱۴۲)..... ۷۱
- تصویر ۱۰-۴: نمونه‌ای از بازنمایی سیمای بام در طرحی از سهراب سپهری (سپهری، ۱۳۷۱، ص ۱۶۷)..... ۷۱
- تصویر ۱۱-۴: بازنمایی مسیر در طرحی از سهراب سپهری (سپهری، ۱۳۷۱، ص ۱۷۴)..... ۷۲
- تصویر ۱۲-۴: نمونه‌ای از بازنمایی احتمالاً جوی آب در طرح‌های مورد بررسی (سپهری، ۱۳۷۱، ص ۱۷۲)..... ۷۲
- تصویر ۱۳-۴: نمونه‌هایی از تحلیل گرافیکی طراحی‌های مورد بررسی..... ۷۳

- تصویر ۴-۱۴: مدل گرافیکی ساختار بازنمایی منظر بومی در طراحی‌های سهراب سپهری..... ۷۴
- تصویر ۴-۱۵: مدل گرافیکی ساختار بازنمایی معماری بومی در طراحی‌های سهراب سپهری..... ۷۵
- تصویر ۴-۱۶: مدل گرافیکی ساختار بازنمایی معماری بومی در طراحی‌های سهراب سپهری..... ۷۶
- تصویر ۴-۱۷: نمونه‌هایی از بازنمایی سیمای بام و روزن‌ها در طراحی‌های سهراب سپهری (سپهری، ۱۳۷۱، صص ۱۴۳، ۱۴۶ و ۱۵۰)..... ۷۸
- تصویر ۴-۱۸: نمونه‌ای از بازنمایی عناصر شاخص معماری به مثابه نظرگاه در آثار سهراب سپهری (سپهری، ۱۳۷۱، صص ۱۴۲، ۱۸۲ و ۱۹۵)..... ۷۹

فهرست جداول

- جدول ۱-۲: تعاریف معماری بومی در آرای صاحب‌نظران (Cromley, 2008, p. 302; García-Esparza, 2015; Groth, 1999, p. 444; Heath, 2003, p. 49; Philokyrou, 2011, p. 8; Roberts, 1996, p. 177)..... ۱۲
- جدول ۲-۲: مقایسه تطبیقی ویژگی‌های معماری در اقلیم‌های چهارگانه ایران..... ۱۵
- جدول ۱-۳: پدیدارشناسان معماری و تأثیر از پدیدارشناسان فلسفی (شیرازی، ۱۳۹۲، ص ۹۷)..... ۳۸
- جدول ۱-۴: نمونه‌ای از ترکیب‌بندی کوه‌ها در طراحی‌های موردبررسی از سهراب سپهری (سپهری، ۱۳۷۱، صص ۱۴۹، ۱۵۲، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۶۴، ۱۶۸، ۱۷۶)..... ۶۲
- جدول ۱-۵: ساختار بازنمایی منظر و معماری بومی در طرح‌های موردبررسی از سهراب سپهری..... ۸۲

فهرست نمودارها

- نمودار ۱-۳: ساختار مکان (پرتویی، ۱۳۸۷، ص ۲۲۴، ترسیم مجدد از نگارنده)..... ۴۰
- نمودار ۲-۳: دیالکتیک درون و بیرون بر مبنای تقسیم‌بندی ادوارد رلف (نگارنده)..... ۴۴
- نمودار ۳-۳: ساختار مکان و عناصر تشکیل‌دهنده آن در منظر و معماری بومی (نگارنده)..... ۴۷
- نمودار ۴-۳: مراحل کلی پژوهش پدیدارشناسانه (نگارنده)..... ۴۹
- نمودار ۵-۳: مدل پیشنهادی فرآیند پدیدارشناسی هرمنوتیک مکان در آثار هنری تجسمی (نگارنده)..... ۵۳
- نمودار ۱-۴: فراوانی الگوهای ترکیب‌بندی کوه‌ها در طراحی‌های موردبررسی..... ۶۳
- نمودار ۲-۴: وضعیت درختان ترسیم‌شده در طراحی‌های موردبررسی..... ۶۳
- نمودار ۳-۴: فراوانی موقعیت ترسیم درختان در طراحی‌های موردبررسی..... ۶۴
- نمودار ۴-۴: فراوانی جزئیات ترسیم درختان در طراحی‌های موردبررسی..... ۶۶
- نمودار ۵-۴: فراوانی وضعیت ترسیم سنگ‌ها در طراحی‌های موردبررسی..... ۶۶
- نمودار ۶-۴: فراوانی موقعیت ترسیم سنگ‌ها در طراحی‌های موردبررسی..... ۶۷
- نمودار ۷-۴: فراوانی ترسیم جزئیات سنگ‌ها در طراحی‌های موردبررسی..... ۶۷
- نمودار ۸-۴: فراوانی وضعیت ترسیم بناها در طراحی‌های موردبررسی..... ۶۹
- نمودار ۹-۴: فراوانی موقعیت ترسیم بناها در طراحی‌های موردبررسی..... ۶۹
- نمودار ۱۰-۴: فراوانی ترسیم جزئیات بناها در طراحی‌های موردبررسی..... ۶۹
- نمودار ۱۱-۴: فراوانی عناصر معماری ترسیم‌شده در طراحی‌های موردبررسی..... ۷۱
- نمودار ۱-۵: ساختار مکان و عناصر آن در منظر و معماری بومی بازنمایی‌شده در طراحی‌های سهراب سپهری..... ۸۳

فصل اول: طرح تحقیق

۱-۱. مقدمه

معماری و منظر بومی، منظر روستایی و منظر فرهنگی اجزای به هم پیوسته‌ای هستند. انجمن معماران منظر آمریکا (IFLA) و شورای بین‌المللی بناها و محوطه‌ها (ICOMOS) در نوزدهمین اجلاسیه مشترک خود در سال ۲۰۱۷، منظر روستایی را به‌عنوان «میراث» معرفی نموده و بر پایه منشور ونیز (۱۹۶۴)، منشور فلورانس (۱۹۸۱)، نارا (۱۹۹۴)، ژیان (۲۰۰۵) و منشور حفاظت از تنوع فرهنگی (۲۰۱۱) و تنوع زیستی (۲۰۱۴) که به میراث و ارزش‌های فرهنگی موجود در منظرها توجه دارند، منظر روستایی نواحی زمینی و آبی تلقی شده‌اند که حاصل تعامل مشترک انسان-طبیعت هستند و برای تولید غذا و دیگر منابع تجدیدپذیر طبیعی به‌وسیله کشاورزی، پرورش دام، چوبانی، ماهیگیری و کشت آبی، جنگلداری، جمع‌آوری میوه‌های وحشی، شکار و استخراج دیگر منابع همچون نمک استفاده می‌شوند. منظرهای روستایی چند عملکردی هستند و در تعبیر این بیانیه‌ها، آن‌ها دارای معانی فرهنگی نیز می‌باشند که به‌وسیله مردم و جوامع بسط می‌یابند: طبق این بیانیه‌ها تمام نواحی روستایی، منظر هستند. این بیانیه‌ها دستورالعمل‌های متعددی برای حفاظت، مستندسازی و مدیریت پایدار این نواحی را نیز دربر دارند.

از سوی دیگر، منظر بومی به‌مثابه یکی از گونه‌های منظر شناخته می‌شود که برای بازخوانی ماهیت و مفهوم آن در تاریخ معاصر ایران راهی بهتر از بهره‌گیری از پدیدارشناسی و شمایل‌نگاری نیست. بخشی مهمی از این میراث نابودشده و یا در اندک زمانی دیگر از میان خواهند رفت. معماری بومی نیز از این قاعده مستثنا نیست. پیوند ساختاری معماری، محیط و فرهنگ در شکل‌گیری معماری بومی سبب شده است که دگرگونی‌های اقلیمی و اقتصادی به‌شدت بر تاب‌آوری آن اثرگذار بوده و آن را به حاشیه براند. در حقیقت در دوران پیشا مدرن آن‌چنان هم‌جوشی میان منظر و معماری در جغرافیای ایران وجود داشته که هر یک بدون دیگری بدون معنا بوده است. در منشور میراث مصنوع بومی^۱ آمده است که این میراث «جزء

¹ Charter on the Built Vernacular Heritage (ICOMOS)

Abstract

Sohrab Sepehri (1928-1980) was one of Iran's most controversial poets. Much has been written about his life and poetry. One of the most important aspects in analyzing his works is his belonging to the Romanticism in Iranian literature, which makes it important to consider his view of landscape and vernacular architecture, especially the Iranian rural landscape of desert areas. His diverse collection of drawings and paintings has left a legacy that is well worth the study. However, his drawings have received less attention from art critics. In this study, a series of drawings by Sohrab Sepehri were selected in the last years of his life. These drawings include 145 pieces made from various landscapes during 1976-79. Using a non-subjective phenomenology and hermeneutical perspective, a three-step process including "phenomenological reduction (Epoché)", "horizonlization" and "finding structural forms" has been adapted to read these works. A model for reading a work of art based on the basic concepts of phenomenology and in particular phenomenology of place is also proposed. The results show that the components of landscape and vernacular architecture in Sohrab's lived experience include "mountain", "tree" and "architecture". Other elements, such as vegetation (bushes) and rocks are also seen as lateral elements. Water is another element that is visible in Sohrab's drawings. The readings of these elements in the drawings include "position", "status" and "details". The analysis of these elements indicates that the dominant structure in the natural landscape representation in these designs included the composition of mountains and hills in the right diameter. Most of the trees are massively detailed and laid out in the background. The rocks are mostly grouped-like, with little detail in the foreground. The landscapes in the drawings were at the "middle level" of interest and the macro landscape is rarely drawn. The analysis of the structure of the place in the studied shows that the vernacular landscape represented in these works is a kind of "complex landscape". "Village" and "house" are two types of architectures represented that blur the boundaries between themselves and trees. The rooftop-scape has curved shapes which shaped the boundary between the sky and the building. Walls with their openings are connecting and controlling the inside-outside relations. At the same time, there is a kind of connection between inside and outside. Three different nested layers are formed in Sohrab Sepehri's designs; the innermost layer is the man-made layer of the architecture, the middle layer is the mass of trees, and the outer layer includes mountains and hills. The designer / spectator is always in the outer layer, so the concept of "here" and "there" is formed. The graphical models represent these findings.

Key Words: Sohrab Sepehri, Place Structure, Vernacular Architecture, Roof-scape, Tree

SHIRAZ
UNIVERSITY OF ARTS

Vice-Chancellor of Academic and Research Affairs
Head of Research and Technological Affairs

Research Project Title

**Representation of Landscape & Vernacular
Architecture in Sohrab Sepehri Drawings
(A Phenomenological Approach)**

Written by
Dr. Ali Asadpour

March 2020